

ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СПІВПРАЦЮ З ВОРОГОМ ОСІБ, ЯКІ НАДАЮТЬ ОСНОВНІ ПОСЛУГИ НАСЕЛЕННЮ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ

CRIMINAL PROSECUTION FOR COOPERATION WITH THE ENEMY OF PERSONS WHO PROVIDE BASIC SERVICES TO THE POPULATION OF THE OCCUPIED TERRITORY

Сподарик Ю.В., д.філос.,

асистент кафедри міжнародного та кримінального права

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Москалюк І.І., студентка I курсу магістратури

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена актуальності та складності проблеми колабораціонізму в Україні в умовах збройного конфлікту, підкреслюючи особливості кримінальної відповідальності осіб, які надають базові послуги на окупованих територіях. Колабораціонізм, як співпраця з окупаційною владою, охоплює різні форми: адміністративну, політичну, економічну та військову. Законодавство України, зокрема статті 111-1 і 111-2 Кримінального кодексу, криміналізує різні прояви колабораційної діяльності, однак виникає необхідність чіткого розмежування між вимушеною співпрацею та свідомими колабораційними діями.

У статті досліджуються нещодавні законодавчі зміни, та те, як вони вплинули на життя населення окупованих територій, які вимушені співпрацювати з окупаційними адміністраціями для забезпечення своїх життєвих потреб. Це питання є особливо важливим, оскільки багато людей стикаються з примусом і загрозою насильства, що змушує їх шукати способи виживання, навіть якщо це передбачає співпрацю з ворогом.

Опрацьовано аспекти міжнародного гуманітарного права, яке захищає цивільних осіб у збройних конфліктах, зокрема право на доступ до медичних, освітніх та соціальних послуг. Особлива увага приділяється правовим аспектам діяльності медичних працівників, освітян і представників судової системи в умовах окупації. У контексті цього, наголошується на тому, що така діяльність може бути визнана колабораційною лише за умови активної підтримки окупаційного режиму.

У висновках підкреслено необхідність врахування мотивів та обставин, які призводять до співпраці з окупаційною владою, для уникнення несправедливого кримінального переслідування. Також акцентується на важливості розробки чіткіших норм, які б враховували ці нюанси, що, у свою чергу, могло б покращити правозастосування в Україні в умовах збройного конфлікту. Стаття закликає до перегляду підходів до колабораціонізму, з урахуванням соціальних, економічних та психологічних факторів, що впливають на поведінку людей на окупованих територіях.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, криміналізація.

The article addresses the complex and pressing issue of collaborationism in Ukraine in the context of armed conflict, specifically highlighting the nuances of criminal responsibility for individuals providing basic services in occupied territories. Collaborationism, defined as cooperation with the occupying authority, manifests in various forms: administrative, political, economic, and military. Ukrainian legislation, particularly Articles 111-1 and 111-2 of the Criminal Code, criminalizes various manifestations of collaborative activities. However, it is crucial to clearly distinguish between coerced cooperation and intentional collaborationist actions.

The article examines recent legislative changes and their impact on the lives of those in occupied territories, who are forced to interact with occupying administrations to meet their basic needs. This issue is particularly critical as many individuals face threats of violence, compelling them to seek ways to survive, even if it involves cooperating with the enemy.

The aspects of international humanitarian law, which protects civilians in armed conflicts, are also given due attention. It emphasizes the right to access medical, educational, and social services, and explores the legal implications for healthcare workers, educators, and representatives of the judiciary operating under occupation. It is highlighted that such activities can only be deemed collaborative if there is active support for the occupying regime.

The conclusions underscore the necessity of considering the motives and circumstances that lead individuals to collaborate with occupying authorities to avoid unjust criminal prosecution. It emphasizes the importance of developing clearer norms that take into account the social, economic, and psychological factors influencing behavior in occupied territories, which could, in turn, improve the application of law in Ukraine during armed conflict.

Key words: collaborationism, collaborative activity, aiding the aggressor state, criminalization.

Актуальність теми. Поняття «колабораціонізму» охоплює різні форми співпраці з окупаційною владою, що може включати адміністративну, політичну, економічну або військову допомогу окупантам. Традиційно колабораціонізм сприймається як зрада національних інтересів і за нього передбачена кримінальна відповідальність, однак ми розглянемо це явище в різних аспектах.

За реальних умов збройного конфлікту практично неможливо уявити обставини, за яких колабораціонізм був би повністю виключений. Проте, важливо відрізнити вимушену співпрацю від свідомої колабораційної діяльності. У контексті сучасної війни між російською федерацією та Україною проблема колабораціонізму набуває особливої актуальності, оскільки це явище підтримує зусилля щодо захисту національного суверенітету

та територіальної цілісності держави. Станом на 1 серпня 2024 року, відкрито вже 8464 кримінальних проваджень за статтею «колабораціонізм» (стаття 111-1 КК України) і ще 1302 за схожою статтею «пособництво державі-агресору» (стаття 111-2 КК України). В умовах збройного конфлікту і окупації частини території України, будь-яка співпраця з ворогом, навіть якщо вона є вимушеною, розглядається через призму національних інтересів та правового регулювання, що робить дане питання важливим як з політичної, так і з правової точки зору.

Перед законодавцем було поставлене питання щодо необхідності введення додаткових видів кримінальної відповідальності, які мали конкретно визначити «водорозділ» між допустимою і прийнятною поведінкою громадян України і такою, що становить загрозу і є неприйнятною,

зокрема, для тих, хто залишився на тимчасово окупованій території України чи території, яка тимчасово контролюється армією РФ [1].

Українські закони криміналізують колабораційну діяльність, але на практиці оцінка кожного випадку залежить від конкретних обставин, мотивацій та умов вчинення. З огляду на згадані твердження питання притягнення до кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом осіб, які надають базові послуги населенню окупованої території є актуальним в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Колабораціонізм (від франц. співробітництво) означає співробітництво населення окупованої держави з окупаційною владою та армією ворожої держави. Термін «колабораціонізм» вперше з'явився у Франції, частина правлячих кіл якої у травні-червні 1940 року відмовилася від опору агресії Німеччини і стала на шлях співробітництва з нацистським урядом [2]. В цих умовах частина громадян окупованих територій свідомо обирала співпрацю з окупантами з різних мотивів: ідеологічних, політичних, економічних або через страх.

У національному контексті колабораціонізм зберігає свою актуальність, зокрема в умовах російської агресії проти України, де частина громадян на окупованих територіях співпрацює з російськими окупаційними силами. Кримінальний кодекс України доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» згідно із Законом № 2108-IX від 03.03.2022 [3] та статтею 111-2 «Посібництво державі-агресору» згідно із Законом № 2198-IX від 14.04.2022 [4]. Аналізуючи положення ст. 111-1 та ст. 111-2 можна стверджувати, що законодавець визначив форми діянь в яких проявляється колабораційна діяльність, а саме:

1. **Інформаційна сфера.** Згідно з ч. 1 ст. 111-1 КК України прояв відображено в таких діях: публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України. Окрім цього, ч. 6 ст. 111-1 КК України визначає організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах кримінально караними діями [7].

2. **Освітня сфера.** Відповідно до ч. 3 ст. 111-1 КК України здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти є колабораційною діяльністю [7].

3. **Економічна сфера.** Законодавче положення ч. 4 ст. 111-1 КК України говорить про те, що передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незакон-

ними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора є кримінально караним згідно з чинним законодавством [7].

4. **Політична сфера.** Ч. 2 ст. 111-1 КК України – добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора та ч. 5 КК України – добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території тягне за собою притягнення до кримінальної відповідальності [7].

5. **Судова, правоохоронна та військова сфера.** Ч. 7 ст. 111-1 КК України вказує на те, що добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровільних формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України є колабораціонізмом [7].

Внесені законодавчі зміни призвели до чисельних звернень мешканців окупованих територій України до громадських правозахисних організацій з проханням роз'яснити, чи є діяльність, яку вони продовжували здійснювати на окупованій території, колабораційною [1]. Українці, які опинилися на тимчасово окупованих територіях занепокоєні, адже опинилися під ризиком притягнення їх до кримінальної відповідальності за діяння, які не є суспільно небезпечними, проте вони підпадають під ч. 4 ст. 111-1 КК України [5, с. 130].

На окупованих територіях України колабораціонізм проявляється у різних формах, охоплюючи широкий спектр діяльності. Це може включати як участь у культурно-освітніх проєктах, на побутовому, особистому, ідеологічному, політичному, медичному, економічному, інформаційному, правоохоронному, судовому, гуманітарному, стратегічному та військовому рівнях. Важливо при цьому розуміти, те, що особи, які залишилися на окупованих територіях, продовжують забезпечувати свої базові життєві потреби: працювати, навчатися, отримувати медичну допомогу тощо. У таких умовах взаємодія з окупаційною владою або структурами, що підтримують окупаційний режим, є певною мірою, неминуючою, оскільки люди змушені існувати в рамках нової реальності для виживання. Шайкан В. О. звертає увагу той факт, що така поведінка серед українського, польського, російського та іншого населення характерна була й в роки гітлерівської окупації, коли ідейна розгубленість, дезорієнтація, деполітизація, деморалізація, соціальна аморфність, терор, важке матеріальне становище змусили громадян пристосовуватись до «нового» режиму шляхом відмови від певних моральних цінностей заради безпеки і своїх фізіологічних потреб [6, с. 128]. Саме в цей момент виникає запитання цієї межі колабораціонізму та фізичного, економічного, соціального забезпечення базових потреб.

Юридично така взаємодія може не вважатися колабораціонізмом, якщо вона не включає активної підтримки окупаційного режиму чи виконання функцій, які прямо сприяють його зміцненню. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, цивільне населення має право на забезпечення своїх базових потреб, навіть за умов окупації. Примус до співпраці з окупаційною владою, якщо вона є умовою для виживання, не може автоматично прирівнюватися до злочину або зради.

Правовий аналіз взаємодії цивільного населення з окупаційною владою на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) базується на нормах міжнародного гуманітарного права (МГП), зокрема, на положеннях Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949) [8], а також на українському законодавстві, яке регулює колабораціонізм.

Надзвичайним є положення міжнародного гуманітарного права, яке визначає захищені категорії осіб, до яких належать:

- Цивільне населення – всі особи, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях.
- Медичний персонал – лікарі, медсестри та інші працівники, які надають медичну допомогу, незалежно від їхнього місця роботи.
- Гуманітарний персонал – особи, що беруть участь у гуманітарних місіях, таких як Червоний Хрест або інші організації, які надають допомогу цивільному населенню.
- Персонал релігійних установ – священнослужителі та інші релігійні діячі, які здійснюють духовну підтримку населення.
- Судді та працівники судових органів – представники правосуддя, які здійснюють свої обов'язки на окупованій території згідно з національними та міжнародними нормами.
- Вчителі та освітній персонал – особи, що надають освітні послуги цивільному населенню.

– Персонал, який займається евакуацією та доглядом за пораненими та хворими – особи, що виконують функції з евакуації, транспортування та догляду за пораненими або хворими, як військовими, так і цивільними [8].

Ці категорії мають особливий захист відповідно до норм Четвертої Женевської конвенції та інших міжнародних угод, що регулюють захист цивільного населення під час збройних конфліктів. Розглянемо кілька сфер діяльності, які визнані законодавцем такими що підпадають під криміналізацію у зв'язку з колабораційними діями.

Візьмемо до прикладу економічний колабораціонізм. МГП передбачає, що цивільне населення, яке перебуває на окупованій території, зобов'язане сплачувати податки відповідно до встановлених порядків окупаційної влади, щоб забезпечити функціонування базових суспільних потреб. Конвенція про захист цивільного населення під час війни визнає це як вимушену форму співіснування з окупаційною владою [8]. Водночас, українське законодавство не криміналізує факт сплати податків населенням на ТОТ, оскільки це є обов'язком цивільних осіб в умовах окупації. Відомо, що значна кількість фізичних осіб-підприємців залишилися на окупованих територіях, в тому числі на Донбасі і в Криму. Вони продовжують здійснювати підприємницьку діяльність, звичайно сплачуючи податки, орендну плату на користь держави-агресора та окупаційної влади. Це і фермери, перевізники, підприємці, як займаються сферою послуг (ремонт, салони краси), сферою торгівлі, громадського харчування та ін. Проте, очевидним, є те, що більшість з них не бажає сприяти ворогу та діяти всупереч інтересам України, вони переслідують іншу мету – збереження власного майна, бізнесу, виплату заробітної плати найманим працівникам тощо [9].

Базовою потребою для населення є отримання та надання медичних послуг на ТОТ. Згідно з ст. 56 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час

війни – окупаційна держава зобов'язана за допомогою всіх наявних засобів та в співробітництві з державними та місцевими органами влади забезпечувати та підтримувати діяльність медичних та лікарняних установ [8]. Медичному персоналу усіх категорій буде дозволено виконувати свої обов'язки без ризику кримінальної відповідальності за колаборацію, якщо їхня діяльність спрямована виключно на надання медичних послуг. Проте, якщо керівництво медичних установ співпрацює з окупаційною адміністрацією в організаційно-розпорядчих питаннях, це може бути розцінено як колабораціонізм (наприклад, діяльність голови лікарні, що підтримує окупаційну владу).

Судова діяльність на тимчасово окупованих територіях також є одним з видів співпраці, яка підпадає під ознаки колабораціонізму за певних умов. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, окупаційна влада може організувати управління окупованими територіями, але не має права встановлювати свої закони. Україна не визнає юрисдикцію судових органів, створених окупаційною адміністрацією. Відповідно до МГП, суди можуть діяти на ТОТ лише в рамках української юрисдикції та законодавства, забезпечуючи правопорядок згідно з українськими нормами. Ст. 71 Конвенції вказує на те, що компетентні судові органи окупаційної держави не мають права виносити будь-якого вироку без розгляду справи відповідно до встановленого процесуального порядку [8]. Будь-яка діяльність судів, створених окупаційною владою, є незаконною та може вважатися колабораціонізмом згідно з українським законодавством – ч. 7 ст. 111-1 КК України [7].

Колабораційна діяльність в освітній сфері є не менш складним питанням. Четверта Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни захищає права цивільних осіб, у тому числі на освіту, навіть в умовах окупації. Відповідно до ст. 50 Конвенції окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту. Однак, Конвенція не дозволяє окупаційній владі змінювати структуру освіти або впроваджувати свої освітні стандарти на території, що перебуває під окупацією [8]. Це є прямим порушенням міжнародного права. Українське законодавство ч. 3 ст. 111-1 КК України криміналізує участь у співпраці з окупаційною владою навіть у освітній сфері, якщо є докази підтримки окупаційного режиму або пропаганди [7].

Висновки. З огляду на викладений матеріал, можна стверджувати, що тема колабораційної діяльності та кримінальних правопорушень пов'язаних з співпрацею з ворогом є надзвичайно актуальною та складною з практичної сторони застосування норм законодавства та притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення. Застосування норм національного законодавства щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності за такі дії викликає низку проблем і труднощів. Проблемні питання виникають з моменту плутанини з тим, які дії вважати колабораціонізмом, а які ні, зважаючи на сфери діяльності які підпадають під категорію де це кримінальне правопорушення може бути вчинене. Не завжди чітко визначено, які саме дії в певних сферах діяльності, таких як освітня, медична чи судова, можуть вважатися кримінальним правопорушенням.

Окрім цього, національне законодавство та судова практика часто не відповідає актам міжнародного гуманітарного права, що не дозволяє однозначно тлумачити правові приписи. Зокрема, норми МГП передбачають певний захист для осіб, які виконують свої обов'язки на окупованих територіях у рамках дозволеної діяльності, як-от медичний чи освітній персонал. Натомість національне законодавство іноді вважає такі дії колаборацією, не враховуючи статус і захист, який надається цим категоріям осіб міжнародними актами.

Діяльність, що спрямована на забезпечення базових потреб населення окупованої території (медичина, водопостачання, постачання продуктів тощо), вимагає тонкого балансу між підтримкою життєдіяльності місцевого населення та можливим сприянням ворогу. Тому законодавець повинен чітко розмежовувати випадки, коли люди надають послуги заради захисту населення, і коли їхня співпраця йде на шкоду інтересам держави.

Додатковою складністю є те, що суди часто не враховують мотиви людей, які опиняються на окупованих терито-

ріях і змушені співпрацювати з окупаційною владою через обставини, які не залежать від їхньої волі. Важливо оцінювати не лише сам факт співпраці, але й те, які мотиви керували людиною, зокрема чи діяла вона з примусу, чи її дії мали суттєвий вплив на підтримку окупаційного режиму, що є надважливим чинником при винесенні обвинувального вироку в такій категорії справ. Ігнорування цих аспектів у процесі винесення вироків може призвести до несправедливого кримінального переслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозицій по зміні законодавства URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/7204>
2. Колабораціонізм у роки Другої світової війни. URL: <https://tomrda.gov.ua/news/kolaboracionizm-u-roki-drugoi-svitovoi-vijni/>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12> (дата відвідування 22.10.2024)
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n8> (дата відвідування 22.10.2024)
5. Яковюк І., Рубашенко М., Шульженко Н. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК): загальний огляд та деякі законодавчі недоліки. Деокупація. Юридичний фронт. Київ, 2022 р.
6. Шайкан В.О. Колабораціонізм, пособництво, сепаратизм, причини міжнаціонального протистояння: проблеми кваліфікації та відповідальності. Сучасні інтерпретації актуальних проблем історії та права в країнах Східної та Західної Європи середини ХХ–ХХІ ст.; Кривий Ріг, 2017 р., 240 с.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
8. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
9. Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist/>